

УДК 141.132/319.8 “Декарт”

DOI: 10.26565/2226-0994-2020-63-26

Іван Загрійчук

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК НЕЗАВЕРШЕНИЙ ПРОЄКТ РЕНЕ ДЕКАРТА

Рецензія на монографію Анатолія Миколайовича Малівського «Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні» (Малівський А. М. Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні: монографія. Дніпро: Герда, 2019. 300 с.).

Ключові слова: Рене Декарт, картезіанство, філософська антропологія, історія філософії.

Філософське осмислення людини та світу, претендуючи на максимальне узагальнення, залишається проте незавершеним на кожному історичному етапі. Намагаючись пізнати абсолют, який фігурує в більшості філософських вчень минулого, мислителі зосереджуються на питаннях, які є актуальними для їхньої епохи. Злободенні проблеми історичної доби вивищуються до загального, стають на певний час істинами, що постійно уточнюються та вдосконалюються. Однак, настає момент, коли виникає когнітивний дисонанс, що є наслідком розвитку протиріччя між усвідомленою епохою, вираженою у філософському вченні, і новими історичними обставинами. Ситуація, що складається, спонукає дослідників до нового пошуку відповідей на питання, що поставлені часом як проявом вічності. Першим кроком у цьому напрямку зазвичай є звертання до творчої спадщини знакових мислителів минулого з метою експлікації наявних там у прихованому вигляді ідей, на які сучасники та найближчі послідовники не звернули уваги.

Загальновідомо, що теоретична система, як і будь-яка інша реальність, містить у собі масу можливостей, які до певного часу «сплять», оскільки в суспільній свідомості домінянтою звучать інші мотиви. Власне в цьому й полягає тяглість буття та його усвідомлення. І кожна епоха, відповідно, у теоретичних побудовах минулого вичитує своє.

Щодо нашого предмету аналізу, а саме змісту цікавої та свіжої наукової монографії Анатолія Миколайовича Малівського, то тут йдеться про експлікацію з багатого творчого спадку видатного французького мислителя Рене Декарта антропологічних ідей, запит на які з'явився наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть у зв'язку з екологічною кризою (що тісно пов'язана з кризою людини), а також нехтуванням антропологічним виміром історичного буття.

Базовим переконанням автора, яке є каркасом його монографії, є незавершеність творчого доробку Декарта, тобто відсутність у філософській літературі однозначності щодо характеру його базової спрямованості. Анатолій Миколайович висуває та переконливо обґрунтовує гіпотезу про безумовну пріоритетність для французького мислителя антропологічного інтересу.

Уже у вступі до монографії автор, не відкидаючи роль Декарта в розробці методу наукового пізнання, зазначає, що «в умовах сучасної актуалізації запити на антропологію доречним є ретроспективне прочитання текстів Декарта, яке уможливило обґрунтування неординарності тлумачення ним феномена людини» [Малівський, 2019, с. 7–8]. Отже, йдеться про виявлення у творчості Декарта тих ідей, які містяться в його працях у латентній формі. Анатолій Миколайович, аналізуючи творчий доробок засновника європейського раціоналізму, неодноразово в тексті буде звертатись до образу «маски». Сам Декарт зізнавався у її використанні для того, щоб дещо приховати свої думки, які були, м'яко кажучи, занадто радикальними в його неоднозначну епоху.

© Загрійчук І. Д., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Власне кажучи, трактування творчого спадку Картезія як теорії раціонального пізнання, що часто підкреслюється в історико-філософських працях, до певної міри є виправданим. Бурхливий розвиток механіки в Новий час, становлення техногенної цивілізації неминуче призводили до актуалізації та важливості саме такого трактування картини світу. Редукція образу світу до механічних закономірностей значною мірою обумовлювала фрагментарне бачення людської природи, зведення останньої до знеособленого мислення, що врешті-решт вилилось у звуженні етики до технічного опанування природи. У результаті метафізика як спосіб опанування цілісності буття людини і світу звелась до методології природничо-наукового пізнання.

Спираючись на наукові розвідки сучасних дослідників, автор монографії аналізує ранні твори Декарта і виявляє в них приховані ідеї антропологічного змісту, що стали одним із тих суттєвих компонентів об'ємної, енциклопедичної картини світу, яку розбудовував французький мислитель практично протягом усього життя. Уже в цих працях цілісність людини стає осердям філософського її тлумачення.

Серйозні підстави для інтерпретації спадщини родоначальника європейського раціоналізму крізь призму антропологічного інтересу автор монографії знаходить у процесі аналізу приватного листування Картезія. В ідеях, висловлених епістолярно, видно, що Декарт вже на ранніх етапах творчості переймається проблемами не так суцього, як належного, що виходить за межі природничо-наукового знання. Французький мислитель доходить висновку, що вирішення проблем людського існування потребує насамперед метафізичної іпостасі *cogito*, тісно пов'язаної з належним виміром мислення. Принципово неможливо, вважає Декарт, описати природу світобудови та людини за допомогою логічного мислення, оскільки універсалізація природничо-наукової раціональності становить пряму загрозу людській свободі.

До незаперечних новацій належить теза про те, що довершення рецепції наукової революції, розпочатої Коперніком, вимагало світоглядно-філософського перевороту, інакше б зрушення епохи залишались неповними та непослідовними. Важко не погодитись з ідеєю автора монографії про те, що Декартом була врахована доцільність як суттєва характеристика людського буття, що надало можливість більш повно усвідомити змістовну специфіку людської волі, адже вона є істотним виміром власне людського в людині. Так Декарт вийшов на необхідність осмислення онтологічних чинників людського існування, зараховуючи до його цінностей любов, доброту, гармонію. Саме їх реалізація вимагала волі як раціональної здатності, що спрямована на практичне утвердження блага. Усе це разом означало нередукованість філософського вчення до фізики та істотність етики.

І хоча теза автора монографії щодо наскрізного характеру антропологічного мотиву у Декарта виглядає дискусійною, але важко не погодитися з думкою про те, що наявний на той час стан наукового пізнання світу був незадовільним, і насамперед – з причини недосконалості людини. Як виявляється, без пізнання людини неможлива побудова універсальної картини світу. А оскільки людина є слабкою, недовершеною істотою, то передумовою пізнання нею світу є пізнання себе та виявлення шляхів подолання власної слабкості як передумови розробки об'єктивної картини універсуму.

Долаючи усталену традицію фрагментарної рецепції образу людини в Декарта, автор монографії обґрунтовано стверджує, що душа і тіло «мають суміщатися та об'єднуватися» [Малівський, 2019, с. 106]. Формою оприявлення союзу ума і тіла в Картезія є почуття, що пізніше буде розгорнуто на сторінках його останньої прижиттєвої праці «Пасії». Уважне ставлення до приватного листування дозволяє експлікувати приховану від широкого загалу переконаність великого француза в тому, що він вважає своїм завданням створення «універсальної науки, яка спроможна підняти людську природу на більш високий рівень досконалості» [Малівський, 2019, с. 109]. А оскільки Декарт наголошує, що людині для самопізнання та саморозбудови необхідна влада над собою, то поняття

свободи виступає в нього як спроможність волі до самодетермінації, що тотожне виходу за межі раціональності [Малівський, 2019, с. 118].

Новаторське бачення антропологічного підходу Анатолія Миколайовича до тлумачення проекту Декарта проявляється в рецепції ролі сумніву. Опонуючи поширеній традиції радикалізації сумніву, автор монографії наголошує на його обмеженості. Сумнів допустимий щодо пізнання природи, але стосовно Бога, вищих сенсів він недопустимий. Адже універсальний сумнів міг би викликати великі коливання і навіть моральний хаос. У процесі пізнання людина не може претендувати на роль абсолюту, який уможливає дедукцію образу світу, тому джерелом пізнання є дещо більше, ніж Я. Отже, Декарт доводить існування Бога, виходячи з природи людини.

Послідовно реалізуючи власну настанову на розробку антропологічного ракурсу спадщини Декарта, Анатолій Миколайович приходить до визнання важливості в умовах сучасної кризи культури тенденції реабілітації метафізики як вчення про «вертикальні виміри» буття людини. Йдеться про те, що людській природі споконвічно притаманна інтенція до абсолютного. Її проявом є трансценденція, вихід за межі буденного існування. Без вищої інстанції у світі «немає нічого певного», зазначає Декарт, оскільки людина несамостійна, залежить від світу і її буття без вищої інстанції не є повним. Ситуація підказує йому, що «деяка пасивна здатність відчувати» є неможливою в умовах відсутності активної субстанції, яка перебуває не в мені, а десь інде, і навіть «належить бути в якійсь відмінній від мене субстанції». На нашу думку, автор монографії розглядає «Медитації» як «продовження змістовного осмислення проблеми форм опанування вольового начала за допомогою розуму» [Малівський, 2019, с. 153].

Важко не визнати евристичний потенціал для вітчизняної філософської думки тези автора монографії про те, що раціональна компонента людської природи для Декарта не є абсолютним втіленням божественності. Під час осмислення людської природи вольовій компоненті як прояву божественного потенціалу слід приділити основну увагу. «Воля ширша за інтелект», зазначає він, і все ж таки важливо, щоб «наша воля йшла за світлом нашого розуміння». Так, на думку автора монографії, має сьогодні звучати уточнена версія ролі вольової компоненти людської природи. Остання кваліфікується Декартом як «найбільша та найголовніша досконалість людини». Більш глибоке її розуміння передбачає осмислення своєрідності доказу Декартом існування Бога.

Послідовно долаючи поширений образ вчення Декарта як втілення наївності та простоти мислення, Анатолій Миколайович знаходить підтвердження свого підходу в текстах авторитетних сучасних дослідників. До таких підтверджень, зокрема, належить теза про парадоксальність спроби людини збагнути ідею Бога, виходячи з обмежених можливостей власної слабкої природи. Парадоксальність становища людини полягає в тому, що система наукового знання, з одного боку, залежить від нашого гіпотетичного знання Бога, а з іншого – ідея Бога кваліфікується Декартом як така, що існує поза межами нашого розуміння.

Знаковим і принциповим є те, що Декарт сповідує цілісність людини та природи. Людину до природи він не зводить, вона для нього є чимось більшим, але й без пізнання природи людину не досягнеш. Декарт всюди, де це можливо, наголошує на союзі ума і тіла, що досягається завдяки чуттєвості. Тому важливими є такі риси людського досвіду, як відчуття, пасії та вольові рухи, пояснити які за допомогою лише понять протяжності та думки неможливо.

Серед найбільш репрезентативних проявів оригінальності позиції автора монографії варто виокремити акцентування ним парадоксальності позиції Декарта, яка найбільш повно представлена в «Медитаціях». Обґрунтовуючи цю тезу, він акцентує увагу на тому факті, що людина як фізико-метафізична істота одночасно «належна та незалежна від природи, тобто має свободу як основну форму прояви метафізичності людини» [Малівський, 2019, с. 166]. У цьому контексті відбувається поглиблене осягнення змістовних зв'язків людської природи та Бога.

Конструктивне переосмислення узвичаєних деперсоналізованих тлумачень метафізичного перевороту Декарта, які донедавна панували на сторінках авторитетних видань, автор доповнює змістовною антитезою. Визнання того факту, що людина тут виходить на перший план, передбачає осмислення важливості власного безпосереднього досвіду, відмову від культивування пасій, укорінених в тілесності людини тощо. Пасії недовговічні, мають своїм змістом тілесні задоволення. Їм не слід надавати надто великого значення. Тільки завдяки фантазії вони так часто уявляються більш значущими, ніж є насправді. Пасії є ключовим внутрішнім компонентом природи людини і її щастя можливе за умови їх опанування. Це означає, що людині варто жити не стільки відповідно до зовнішньої природи, скільки згідно зі своєю власною людською природою, адже панування над своїми бажаннями уподібнює нас Богу.

Як бачимо, результатом реконструкції образу редукованого та знеособленого Декарта є визнання незаперечної значущості для нього живої людини як вихідного пункту та кінцевої мети філософування. Ця жива людина виходить з власних емоцій, звертається до власного розуму та опирається на власний досвід.

Анатолій Миколайович ґрунтовно розбирає специфіку рецепції творчого спадку Декарта європейськими мислителями, ретельно аналізуючи сильні й слабкі сторони їхньої інтерпретації антропологічного вчення Картезія. У поле зору потрапляють Гегель, К'єркегор, Дільтей, Гуссерль, Гайдеггер та інші.

Окремої та пильної уваги потребує четвертий розділ монографії, присвячений проблемі місця метафізичної антропології Декарта в контексті сучасних шукань. У ньому автор монографії розглядає сприйняття творчого спадку Декарта такими мислителями, як М. Шелер, М. Мамардашвілі, С. Гокрогер, Ж.-Л. Марйон, Ф. Алк'є, Ж.-М. Бейсад та ін. Слід визнати, що ними зроблено дуже багато в експлікації антропологічної складової новочасної філософії Декарта. Проте значні пласти антропології Декарта ще чекають свого виявлення та інтерпретації.

Викладені вище думки виникли в автора цієї рецензії під час ознайомлення з монографією Анатолія Миколайовича Малівського. Вона є вагомим внеском у вітчизняне декартознавство, тому можна порадити прочитати її всім, хто цікавиться історією філософії загалом, а також становленням філософської антропології зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Малівський А. М. Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні: монографія. Дніпро: Герда, 2019. 300 с.

Загрійчук Іван Дмитрович

доктор філософських наук, професор кафедри «Філософія та соціологія»

Український державний університет залізничного транспорту

м. Феоербаха, 7, Харків, 61050

E-mail: zagrij@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0319-3675>

Рецензія надійшла до редакції: 30.10.2020

Схвалено до друку: 24.11.2020

**PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AS AN UNFINISHED PROJECT
BY RENÉ DESCARTES**

Review of the monograph by A. M. Malivskiy “Unknown Descartes: Anthropological Dimension in Philosophy”.

Keywords: René Descartes, cartesianism, philosophical anthropology, history of philosophy.

Zahriichuk Ivan D.

DSc in Philosophy, Professor of the Department of Philosophy and Sociology

Ukrainian State University of Railway Transport

7, Feuerbach sq., 61050, Kharkiv, Ukraine

E-mail: zagrij@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0319-3675>

REFERENCES

Malivskiy, A. M. (2019). *Unknown Descartes: Anthropological Dimension in Philosophy*. Dnipro: Gerda.

Article arrived: 30.10.2020

Accepted: 24.11.2020